

Zakład Geografii, Wydział Wychowania Fizycznego, Uniwersytet Rzeszowski
35-326 Rzeszów, ul. Cicha 2a; malgorzatabuczek1@wp.pl

MAŁGORZATA BUCZEK-KOWALIK, TERESA MITURA

Możliwości wykorzystania metody MACDAB w ocenie funkcjonowania ekomuzeów w Bieszczadach i w Beskidzie Niskim

The possibility of using MACDAB method in the assessment of functioning
of ecomuseums in the Bieszczady Mountains and the Beskid Niski Mountains

Słowa kluczowe: ekomuzeum, Bieszczady, Beskid Niski, metoda MACDAB

Keywords: ecomuseum, Bieszczady Mountains, Beskid Niski Mountains, MACDAB method

WPROWADZENIE

W Polsce ekomuzea są jednym z nowszych elementów przestrzeni geograficznej. Ich rozwój związany był z wprowadzeniem nowoczesnego podejścia do prezentowania dziedzictwa przyrodniczego, kulturowego i historycznego regionów tzw. małych ojczyzn. Powstawaniu ekomuzeów sprzyjały także przemiany społeczno-polityczne zachodzące w kraju i wzrost zaangażowania ludności w sprawy lokalne.

Idea ekomuzeologii szczególnie dobrze rozwinęła się na obszarze Beskidów i Bieszczadów. Na przestrzeni kilkunastu lat powstało w tym regionie 13 ekomuzeów o zróżnicowanej tematyce i sposobie zarządzania.

Celem prowadzonych badań była ocena funkcjonowania wybranych ekomuzeów zlokalizowanych na obszarze Bieszczadów i Beskidu Niskiego oraz odpowiedzi na pytania:

Czy analizowane ekomuzea spełniają kryteria modelowego ekomuzeum?

Z jakimi problemami borykają się zarządcy ekomuzeów?

Co należy zrobić, aby ekomuzea stanowiły rozpoznawalny produkt turystyczny?

EKOMUZEA W POLSCE I W EUROPIE W ŚWIETLE LITERATURY

Idea ekomuzeologii narodziła się we Francji pod koniec lat 60. XX wieku jako odpowiedź na tradycyjne, nienadążające za zmianami społecznymi i kulturowymi, prezentowanie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. W tym okresie pojawiły się tzw. regionalne systemy parków naturalnych (Davis 2005). Propagatorami i popularyzatorami ekomuzeów byli francuscy badacze Hugues de Varine i Henri Rivière (Davis 2011).

Etymologicznie pojęcie to składa się z dwóch słów: *oikos* (dom, mała ojczyzna) oraz *museion* (kolekcja, zbiór rzeczy). Zatem ekomuzeum to materialne i niematerialne (duchowe) zasoby dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego związane z życiem ludności w danym regionie (Bigell 2012). W języku potocznym ekomuzeum to muzeum bez murów.

W odróżnieniu od tradycyjnych muzeów ekomuzea kładą nacisk bardziej na obszar, środowisko przyrodnicze, dziedzictwo i społeczność lokalną niż na budynki, kolekcje czy zwiedzających (Museums of the World, ICOM News no. 3/2005).

International Council of Museums (ICOM) definiuje ekomuzeum jako instytucję, która zarządza, bada i wykorzystuje, metodami naukowymi, edukacyjnymi i kulturowymi, dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe danej społeczności. W ten sposób ekomuzeum jest środkiem do osiągnięcia zaangażowania społecznego w proces planowania i rozwoju (<http://dbpedia.org/page/Ecomuseum>).

Różnicę pomiędzy tradycyjnym muzeum a ekomuzeum prezentują Rivard (1988) i Davis (2005):

- Muzeum = budynek + dziedzictwo + zbiory muzealne + personel + odwiedzający.
- Ekomuzeum = obszar + dziedzictwo + pamięć + mieszkańcy.

Ze względu na różnorodność tematyki podejmowanej przez ekomuzea Rivard (1988) zaproponował również ich podział na 4 kategorie: ekomuzeum badawcze, ekomuzeum rozwoju, specjalistyczne ekomuzeum oraz ekomuzeum walki.

Badacze zajmujący się ekomuzeami w różnych częściach świata próbowali ustalić cechy, którymi powinny charakteryzować się „wzorcowe ekomuzea”. Próby takie podejmowali m.in. Boylan (1992), Hamrin i Hulander (1995), a także Corsane i in. (2007a, 2007b). Na podstawie badań i obserwacji zaproponowano 21 kryteriów funkcjonowania ekomuzeów odnoszących się do aspektów przyrodniczych, kulturowych, ekonomicznych i społecznych. Zatem ekomuzea, niezależnie od regionu, w którym funkcjonują, powinny:

- być prowadzone przez społeczność lokalną,
- uwzględniać udział ludności lokalnej w prowadzeniu i zarządzaniu ekomuzeum,

- stymulować współwłasność i zarządzanie przy udziale różnorodnych podmiotów: mieszkańców, władz, naukowców, przedsiębiorców,
- stawiać nacisk na zarządzanie dziedzictwem,
- współpracować z lokalnymi rzemieślnikami, pisarzami, muzykami,
- aktywnie współpracować z wolontariuszami,
- koncentrować się na poczuciu przynależności do danego miejsca,
- działać na określonym obszarze geograficznym,
- uwzględniać aspekty przestrzenne i czasowe funkcjonowania,
- przybierać formę muzeum fragmentarycznego, składającego się z centrum i sieci powiązanych obiektów,
- promować ochronę miejscowych zasobów dziedzictwa,
- skupiać uwagę zarówno na ruchomych, jak i na nieruchomych wytworach materialnych kultury,
- wspomagać rozwój zrównoważony,
- pozwalać na rozwój regionu,
- sprzyjać istniejącym programom dokumentacji przeszłości i teraźniejszości,
- sprzyjać różnorodnym badaniom naukowym,
- wspierać multidyscyplinarne podejście do prac badawczych,
- podejmować próby kompleksowej interpretacji relacji między naturą a kulturą,
- ilustrować prowadzone działania,
- uwzględniać zależność między dziedzictwem a turystyką,
- przynosić korzyści materialne i niematerialne lokalnej ludności (Davis 2011).

W Polsce pierwsze ekomuzea zaczęły powstawać ponad 40 lat później niż w Europie Zachodniej. Opóźnienie to wynikało m.in. z przemian społeczno-politycznych, wprowadzania systemu demokratycznego czy powolnego kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego i procesu powstawania organizacji pozarządowych, które odgrywają istotną rolę w kreowaniu ekomuzeów (Kawęcka 2012).

Program „Ekomuzea w Polsce” realizowany przez Fundację Partnerstwo dla Środowiska rozpoczął się w 2000 roku. Jego akcjonariuszami były organizacje, instytucje publiczne i firmy zrzeszone w Krajowej Sieci Grup Partnerskich na rzecz Zrównoważonego Rozwoju, wzdłuż Zielonych Szlaków – Greenways (Mitura, Buczek-Kowalik 2012). Od 2004 roku Fundacja Partnerstwo dla Środowiska jest inicjatorem i członkiem Europejskiej Sieci Ekomuzeów „LocalWorlds” (<http://www.lgdodra.pl/ekomuzea>).

Trudno jest dokładnie określić liczbę ekomuzeów działających na terenie Polski. Szacunkowe wyniki badań wskazują, że do 2015 roku na terenie kraju funkcjonowało ponad 45 ekomuzeów. Najwięcej inicjatyw tego typu powstało w województwie dolnośląskim (ponad 12) i podkarpackim (ok. 13) (<http://www.>

ekomuzea.eko.org.pl). W regionach tych widoczne było największe zaangażowanie społeczne w różnorodne projekty powstające dzięki współpracy organizacji pozarządowych i instytucji publicznych. Celem powyższych działań był rozwój turystyki zrównoważonej, wsparcie i promocja produktów lokalnych oraz wykreowanie nowych produktów turystycznych opartych na dziedzictwie przyrodniczym i kulturowym regionu (Kawęcka 2012).

Istotnym elementem, warunkującym pomyślną realizację przygotowanych projektów, była możliwość pozyskania funduszy zewnętrznych, zwłaszcza finansowanych ze środków Unii Europejskiej. Były to m.in. programy LEADER i LEADER+ wspierające rozwój obszarów wiejskich, szczególnie propagujące innowacyjne i nowatorskie rozwiązania, służące poprawie jakości życia na wsi. Ideą programów była współpraca organizacji pozarządowych, sektora publicznego i prywatnego.

Ekomuzea w Polsce mają różny charakter. Możemy wyróżnić małe inicjatywy lokalne (Ekomuzeum *Świąteczna Kraina*) oraz ekomuzea o zasięgu regionalnym (Ekomuzeum *Doliny Noteci*) obejmujące obszar kilku gmin. Niektóre z nich zostały utworzone przy Zielonych Szlakach – Greenways (Ekomuzeum *Lanckorona*, Ekomuzeum *Babiej Góry*), inne przy szlakach rowerowych (Ekomuzeum *Cysterskie*), jeszcze inne zostały powołane przez lokalne inicjatywy tematyczne (Ekomuzeum *Wrzosowa Kraina*, ekomuzea *Mazur*) (Kruszewska, Nowacki 2015).

Polskie ekomuzea pozostają pod opieką stowarzyszeń, partnerstw, lokalnych grup działania, urzędów gminy, muzeów czy wręcz osób prywatnych (Mitura, Buczek-Kowalik 2012).

EKOMUZEA W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

Idea ekomuzeologii w województwie podkarpackim rozwinęła się dzięki Fundacji Bieszczadzkiej, która zrealizowała projekt „Ekomuzea, zintegrowane obszary agroturystyczne i klastry jako narzędzie rozwoju i promocji regionów atrakcyjnych historycznie, kulturowo i przyrodniczo”. Ze względu na walory przyrodnicze i kulturowe oraz zaangażowanie lokalnej społeczności inicjatywa ta szczególnie rozwinęła się na terenie Bieszczadów, a później rozprzestrzeniła na inne części województwa – Beskid Niski, obszar pogórzy czy Kotliny Sandomierskiej (tab. 1).

Tab. 1. Ekomuzea w województwie podkarpackim w 2016 roku

Tab. 1. Ecomuseums in Podkarpackie province in 2016

Lp.	Nazwa ekomuzeum <i>Name of the ecomuseum</i>	Obszar <i>Area</i>	Cechy charakterystyczne <i>Characteristic features</i>
1	<i>W ogniu paleniska bieszczadzkiej kuźni</i>	Baligród	Centrum stanowi stara kuźnia z oryginalnym wyposażeniem używanym przez wiejskich kowali
2	<i>Hole</i>	Dźwiniacz Dolny i okoliczne wsie: Łodyna, Leszczowate, Brelików, Wańkowa, Serebnica	Oznakowany szlak, na którym znajdują się m.in.: kopalnia ropy naftowej, fragment dawnej granicy polsko-radzieckiej, kościół, cerkiew
3	<i>Trzy Kultury</i>	Lutowiska	Oznakowana ścieżka historyczno-przyrodnicza obejmuje m.in.: kirkut, makietę cerkwi, kościół, arboretum szkolne
4	<i>W Krainie Bojków</i>	Zatwarnica	Centrum stanowi chata bojkowska, od której rozpoczyna się trasa ścieżki przyrodniczo-historycznej „Hylaty”
5	<i>W Krainie Bobrów</i>	Myczkowce, Orelec, Uherce Mineralne, Zwierzyń	Trasa obejmuje m.in.: 5 rezerwatów przyrody, cerkwie murowane, kościół rzymskokatolicki, pomnik Tołhaja, Cudowne Źródło w Zwierzyniu
6	<i>Zielony Cień im. Marii Czerkawskiej</i>	Rudenka	Na trasie znajdują się m.in.: izba pamięci poświęcona poetce Marii Czerkawskiej, stara kuźnia, krzyż Quo vadis, szybownisko w Bezmiechowej Górnej
7	<i>Hoszów-Jałowe</i>	Trasa pomiędzy miejscowościami Hoszów i Jałowe	Ścieżka historyczna „Tropiciele zaginionych śladów” obejmująca m.in. drewniane cerkwie greckokatolickie w Hoszowie i Jałowie
8	<i>W Dolinie Czarnego</i>	Czarna, Polana, Michniowiec, Rabe, Polana, Żłobek	Trasa, na której można poznać historię 6 kościołów greckokatolickich
9	<i>Bandrów</i>	Bandrów Narodowy	Trasa obejmuje pozostałości przemysłu naftowego, przykłady bojkowskiego osadnictwa, obiekty przyrodnicze
10	<i>W Krainie Ropy</i>	Ropienka	Na trasie znajdują się m.in.: kopalnia ropy naftowej, pomnik pomordowanych przez UPA, kaplica grobowa Wierzbickich

11	<i>Siedem Przysiółków</i>	Rakszawa	Na trasie można zobaczyć: zrekonstruowaną osadę sprzed 7 tys. lat p.n.e., pałac myśliwski w Julinie, rakszawski browar, rakszawskie dymarki
12	<i>Góry Wolności</i>	Frysztak	Trasa obejmuje zespół schronów z okresu II wojny światowej, XVII-wieczne kościoły w Lubli i Gogołowie, rezerwat przyrody „Herby” i „Góra Chelm”
13	<i>Beskidzkie Wędrowanie</i>	Obszar działania LGD Kraina Nafty i LGD Dolina Wisłoka	Na trasie zlokalizowano m.in.: zagrodę etnograficzną, warsztaty pszczelarskie, snycerskie, wyrobów z siana, drewnianą zabudowę uzdrowiska Iwonicz-Zdrój, park linowy

Źródło: Opracowanie własne

Source: Own elaboration

METODY I ZAKRES BADAŃ

Prowadzone w kwietniu i w maju 2016 roku badania miały charakter kameralny i terenowy. Spośród funkcjonujących w Bieszczadach i w Beskidzie Niżkim ekomuzeów do analiz wytypowano te o różnej historii, zróżnicowanej formie przestrzennej, zasięgu i sposobie zarządzania. Były to ekomuzea: *Hole*, *Trzy Kultury* oraz *Beskidzkie Wędrowanie*.

W ramach badań kameralnych dokonano analizy materiałów informacyjnych i promocyjnych oraz dostępnej literatury dotyczącej funkcjonowania ekomuzeów w Polsce i na świecie. Etap terenowy obejmował przeprowadzenie wywiadów oraz sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem kwestionariusza MACDAB. Badaniem objęto osoby odpowiedzialne za przygotowanie, funkcjonowanie i zarządzanie ekomuzeami.

Kwestionariusz MACDAB został opracowany przez Borellego i in. (2008). W Polsce był wykorzystywany przez Kruszewską i Nowackiego (2015) do oceny funkcjonowania Ekomuzeum *Wrzosowa Kraina*. Kwestionariusz służy nie tylko do diagnozowania stanu faktycznego ekomuzeum, ale ma zachęcić menedżerów do aktywnej realizacji i monitorowania prowadzonych działań (Kruszewska, Nowacki 2015). Składa się on z trzech obszarów tematycznych: aktywność społeczności lokalnej, zarządzanie lokalnym dziedzictwem i plan strategiczny oraz zarządzanie i procesy decyzyjne, obejmujących łącznie 37 pytań. Odpowiedzi na pytania oceniane są w skali od 1 do 4, gdzie 1 oznacza „zdecydowanie nie”, 2 – „raczej nie”, 3 – „raczej tak”, 4 – „zdecydowanie tak”. W sumie oceniane ekomuzeum może uzyskać 148 punktów – w obszarze pierwszym i trzecim po

52 punkty, a w obszarze drugim – 44 punkty. W zależności od liczby zdobytych punktów ekomuzeum może znaleźć się w jednej z trzech, charakteryzujących jego funkcjonowanie, grup (tab. 2).

Tab. 2. Analiza i znaczenie zdobytych punktów według kwestionariusza MACDAB

Tab. 2. *The analysis and relevance of scored points by the MACDAB questionnaire*

Liczba punktów <i>Number of points</i>	Znaczenie/ <i>Description</i>
1–74	Ekomuzeum posiada status lub strategię, ale w niewielkim stopniu zachęca mieszkańców do zaangażowania w prowadzoną działalność; menedżerowie ogólnie zarządzają lokalnym dziedzictwem
75–111	Ekomuzeum wykazuje trudności w przyjmowaniu wszystkich zasad dotyczących jego funkcjonowania, szczególnie dotyczy to współuczestnictwa ludności miejscowej, zauważane postępy
112–148	Ekomuzeum osiągnęło główne cele dotyczące uczestnictwa i zaangażowania miejscowej ludności, posiada dobrze opracowaną strategię, umiejętnie wykorzystuje zasoby dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego

Źródło: Borelli i in. (2008)

Source: Borelli et al. (2008)

CHARAKTERYSTYKA BADANYCH EKOMUZEÓW

Ekomuzeum *Trzy Kultury* zostało utworzone w roku 2006 dzięki Grupie Inicjatywnej działającej przy Zespole Szkół w Lutowiskach przy wsparciu Grupy Partnerskiej „Zielone Bieszczady”. Nazwa, logo i charakter ekomuzeum nawiązują do wielokulturowości tego obszaru oraz czasów sprzed II wojny światowej, kiedy na tym terenie mieszkali zgodnie Żydzi, Ukraińcy i Polacy. Troistość ma także inny, przyrodniczy wymiar: 3 pasma górskie (Połonin, Otryt, Ostry) otaczają Lutowiska; przez miejscowość przepływają 3 potoki, a poza tym na terenie gminy znajduje się trójstyk granic – Polski, Słowacji i Ukrainy.

Główną oś ekomuzeum tworzy 13-kilometrowa ścieżka, na której można podziwiać liczne atrakcje przyrodnicze i kulturowe. Do najciekawszych atrakcji kulturowych należą: murowany kościół z początku XIX wieku, ruiny synagogi, kirkut, makieta cerkwi greckokatolickiej, nagrobki z przełomu XVIII i XIX wieku na cmentarzu greckokatolickim oraz chyże bojkowskie. Walory przyrodnicze Lutowisk i okolicy zostały zaprezentowane w arboretum szkolnym, na punktach: płazy, ptaki, rośliny, ssaki oraz gady. Interesujący, z punktu widzenia turystycznego, jest Chreptiów – stacja Małego Rycerza z filmu *Pan Wołodyjowski* w reżyserii Jerzego Hoffmana (Mitura, Buczek-Kowalik 2013).

Dodatkowo, w ofercie Ekomuzeum *Trzy Kultury* znajdują się: warsztaty rękodzielnicze (hafciarskie, bibułkarskie, ceramiczne, rzeźbiarskie, malowania na szkle); prelekcje, warsztaty i wycieczki przyrodnicze; stałe i czasowe ekspozycje prezentujące historię, przyrodę i kulturę regionu, wycieczki rowerowe, wędrowki na raketach śnieżnych. Istnieje możliwość skorzystania z usług przewodnickich. Poza tym, co roku organizowane są cykliczne imprezy przyciągające rzesze turystów. Do najpopularniejszych wydarzeń cyklicznych należą: *Targi Końskie* nawiązujące do największych w Europie przedwojennych targów bydła, *Dzień Żubra* – święto ludzi lasu oraz *W Krainie Wilka* – wyścigi psich zaprzęgów.

Na terenie ekomuzeum działa 9 gospodarstw agroturystycznych, które oferują usługi noclegowe oraz gastronomiczne. Serwowane posiłki bazują przede wszystkim na świeżych produktach pochodzących z własnych gospodarstw. Niektórzy gospodarze świadczą również usługi przewodnickie po trasie ekomuzeum. Z noclegów można skorzystać także w Szkolnym Schronisku Młodzieżowym oraz w Ośrodku Informacji i Edukacji Turystycznej.

Obecnie ekomuzeum nie posiada własnej strony internetowej, ale informacje o nim są m.in. na stronie internetowej gminy Lutowiska. W Internecie turysta znajdzie także mapy oraz foldery w wersji elektronicznej. Tradycyjne, drukowane broszury i foldery są dostępne w punktach informacji turystycznej oraz w niektórych gospodarstwach agroturystycznych. Niestety, nie ukazał się do tej pory kompleksowy przewodnik po trasie ekomuzeum.

W roku 2006 ekomuzeum zostało polskim zwycięzcą Środkowoeuropejskiej Nagrody Dziedzictwa (*Heritage Award*), mającej na celu wyróżnienie inicjatyw partnerskich, które pokazują, jak łączyć ochronę przyrody z zachowaniem dziedzictwa kulturowego i tożsamości lokalnej (Doliwa 2009).

Kolejnym ekomuzeum, w którym prowadzono badania, było *Hole* położone w obrębie Gór Sanocko-Turczańskich, w południowej części Parku Krajobrazowego Gór Słonnych. Jest to jedna z mniej znanych destynacji turystycznych i często odgrywa rolę tranzytową dla osób udających się w Bieszczady (Buczek-Kowalik i in. 2013).

Ekomuzeum powstało w 2006 roku z inicjatywy Romana Glapiaka, właściciela gospodarstwa agroturystycznego *U Flika*. Dzięki jego staraniom udało się ocalić i zaprezentować dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe małych wsi położonych w Parku Krajobrazowym Gór Słonnych. Trasa ekomuzeum liczy 24 km, na których ulokowano 16 punktów oznaczonych tablicami. Jedną z ciekawostek jest to, że na tym terenie w latach 1946–1951 przebiegała granica polsko-radziecka, upamiętniona obecnie dwoma słupami granicznymi. Poza tym, na trasie można zobaczyć cerkwie greckokatolickie (Łodyna, Leszczowate, Wańkowa), cerkwiska (Serednica, Dźwiniacz Dolny), chyże bojkowski (Łodyna), kapliczki przydrożne oraz kopalnie ropy naftowej (Łodyna). Walory przyrodnicze stanowią m.in. rezer-

wat przyrody Cisy w Serednicy, ścieżka edukacyjno-przyrodnicza, pomnik przyrody (lipa w Dźwiniaczu Dolnym).

Na terenie ekomuzeum funkcjonuje 11 gospodarstw agroturystycznych, które poza usługami noclegowymi i gastronomicznymi oferują także organizację ognisk, grilla, różnorodnych warsztatów – wikliniarskich, bibułkarskich, rzeźbiarskich, garncarskich, produkcji papieru czerpanego, zielarskich i innych. Dodatkowo, 2 gospodarstwa w Dźwiniaczu Dolnym znajdują się w sieci zagród edukacyjnych i oferują specjalne programy edukacyjne (<http://www.zagroda-edukacyjna.pl>).

Najważniejszą imprezą na terenie ekomuzeum jest festyn *Święto chleba – od ziarenka do bochenka* organizowany od 2000 do 2014 roku w Dźwiniaczu Dolnym. Od 2015 roku festyn został przeniesiony do Muzeum Młynarstwa i Wsi w Ustrzykach Dolnych. Jest to impreza nawiązująca do tradycyjnego wypieku chleba na liściach kapusty i chrzanu. Corocznie wydarzenie to cieszy się dużą popularnością wśród turystów i społeczności lokalnej. Biorą w nim udział rzemieślnicy, zespoły folklorystyczne oraz twórcy ludowi nie tylko z Polski, ale także ze Słowacji czy z Ukrainy (Buczek-Kowalik i in. 2013).

Koordynatorem i opiekunem ekomuzeum od samego początku jego funkcjonowania jest Roman Glapiak. On także jest autorem dwóch przewodników po trasie ekomuzeum oraz materiałów promocyjnych wydawanych w formie folderów i ulotek. Niestety, ekomuzeum nie posiada własnej strony internetowej, ale informacje o nim można odnaleźć na stronach poświęconych np. Bieszczadom. Poza tym, dzięki wsparciu finansowemu udało się odnowić wszystkie tablice informacyjne zawierające szczegółowy opis obiektu, a także uzupełnić informacje o pozostałych miejscach wraz z podaniem odległości, w jakiej się znajdują. Na etapie realizacji inicjatywy ekomuzealnej zorganizowano szkolenia przewodnickie dla ludności lokalnej, zwłaszcza młodzieży ze szkół średnich. Dzisiaj można skorzystać z usług przewodnickich oferowanych przez właścicieli gospodarstw agroturystycznych.

Najmłodszym z badanych ekomuzeów jest *Beskidzkie Wędrowanie* założone w 2013 roku dzięki inicjatywie Lokalnej Grupy Działania „Kraina Nafty” i Lokalnej Grupy Działania „Dorzecze Wisłoka”. Środki finansowe pochodziły głównie z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (<http://dorzeczewisloka.pl/zrealizowane/ekomuzeum-beskidu-niskiego>).

Na obszarze kilku gmin zlokalizowano 36 punktów prezentujących walory przyrodnicze i kulturowe Beskidu Niskiego. Do najciekawszych atrakcji należy zaliczyć m.in.: Muzeum Kultury Szlacheckiej w Kopytowej, lekcje historii w XIX-wiecznej szkole w Żarnowcu, Skansen Przemysłu Naftowego i Gazowniczego im. I. Łukasiewicza w Bóbrce, Muzeum Kultury Łemkowskiej w Zyn-dranowej, zagrodę etnograficzną w Rogach, Hutę Szkła Artystycznego „Sabina”

w Rymanowie, Ośrodek Edukacji Ekologicznej „Hrendówka” w Odrzechowej, młyn w Nowotańcu czy ruiny cerkwi w Płonnej. Ekomuzeum oferuje bardzo szeroki wachlarz różnego rodzaju warsztatów i pokazów: tkackich, kowalskich, snycerskich, hafciarskich, koronkarskich, pszczelarskich, wypieku tradycyjnych „kołacyków szczepońskich”, wyrobu ozdób ze słomy i siana czy naukę tańców ludowych. Gospodarstwa agroturystyczne działające na terenie ekomuzeum organizują naukę jazdy konnej, kuligi i przejażdżki bryczką (<http://www.beskidzkiewedrowanie.pl>).

Ciekawym i nowatorskim rozwiązaniem, pozwalającym lepiej poznać wybrane miejscowości ekomuzeum, było opracowanie 8 tras questingowych (tzw. deptajów). Z takiej formy odkrywania tajemnic historii i przyrody można skorzystać w Besku, Głębokim, Jaćmierzu, Sieniawie, Rymanowie-Zdroju oraz Woli Sękowej.

Kalendarz imprez odbywających się cyklicznie na omawianym terenie jest bardzo szeroki. Są to wydarzenia o charakterze lokalnym, regionalnym i międzynarodowym dedykowane miłośnikom kultury, sportu czy turystyki. Na stałe do kalendarza imprez plenerowych wpisały się m.in.: *Kermesz Łemkowski* w Olchowcu, *Wierzbina* w Woli Sękowej, *Sobótki Świętojańskie* w Dukli, *Bieg do Źródeł Rymanowskich*, *Targi Rzemiosła i Rękodzieła* w Dukli, *Festiwal Pieroga* w Iwoniczu-Zdroju, *Jarmark Jaśliski*, *Regionalny Przegląd Kapel Ludowych „Na Dwa Świerszcze i Kapele”* w Rymanowie-Zdroju czy *Biesiada Kół Gospodyń Wiejskich* w Zarszynie.

Pełne informacje na temat oferty ekomuzeum można znaleźć na profesjonalnie przygotowanej stronie internetowej oraz w licznie wydanych materiałach informacyjnych – broszurach, ulotkach, folderach oraz mapach.

Na zakończenie realizacji projektu zorganizowano szkolenia dla przewodników połączone z wycieczką objazdową po wszystkich jego punktach. Na stronie internetowej znajduje się lista osób uprawnionych do oprowadzania po obszarze ekomuzeum.

WYNIKI BADAŃ

Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, że analizowane ekomuzea nie spełniają w pełni wszystkich wymogów stawianych „wzorcowym” placówkom.

W świetle analiz, we wszystkich ekomuzeach najwyżej oceniono pierwszy obszar – aktywność społeczności lokalnej (tab. 3). Trzynastcie pytań z tego obszaru miało na celu identyfikację lokalnych liderów, czyli osób zarządzających ekomuzeum, ocenę zaangażowania społeczności lokalnej w prowadzone działania oraz współpracę między poszczególnymi podmiotami.

Tab. 3. Ocena aktywności społeczności lokalnej

Tab. 3. *Evaluation of business activity of the local community*

Ekomuzea <i>Ecomuseums</i>	<i>Trzy Kulture</i> <i>Three Cultures</i>	<i>Hole</i> <i>Hole</i>	<i>Beskidzkie Wędrowanie</i> <i>Hiking in the Beskids</i>
Liczba punktów	46	37	41
Maksymalna liczba punktów	52	52	52
Udział %	88,5	71,2	78,8

Źródło: Opracowanie własne

Source: Own elaboration

We wszystkich ekomuzeach mieszkańcy znają osoby odpowiedzialne za ich działalność. Są to zazwyczaj lokalni liderzy, prezesi stowarzyszeń turystycznych i lokalnych grup działania (Ekomuzeum *Beskidzkie Wędrowanie*, Ekomuzeum *Hole*) oraz pracownicy informacji turystycznej (Ekomuzeum *Trzy Kulture*). To do nich najczęściej zwracają się osoby chcące poznać zasady działalności tych placówek czy skorzystać z oferowanych usług. We wszystkich badanych obiektach przed przystąpieniem do realizacji projektu ekomuzealnego wykonano inwentaryzację zasobów przyrodniczych, historycznych oraz kulturowych, uwzględniając ich materialny i niematerialny charakter. Informacje zebrane od mieszkańców miały istotny wpływ na charakter i profil działalności ekomuzeum, określenie punktów na trasie i osób odpowiedzialnych za ich funkcjonowanie. Dzięki takim spotkaniom udało się znaleźć i pokazać miejsca ciekawe, ale czasem mało znane szerokiemu gronu odbiorców.

Menedżerowie starali się zbudować pozytywne relacje ze społeczeństwem lokalnym, posługując się prostym i zrozumiałym językiem. Dzięki temu we wszystkich ekomuzeach istnieje grupa osób zainteresowanych współpracą (przeważnie gospodarze poszczególnych punktów na trasie). Aby poszerzyć grupę potencjalnych współpracowników organizowano liczne warsztaty, spotkania, prelekcje czy prezentacje skierowane do mieszkańców obszarów objętych działalnością ekomuzealną. Szczególnie aktywnie w tym zakresie działa Ekomuzeum *Beskidzkie Wędrowanie*, które swoją ofertę skierowało do szkół czy biur podróży działających w Iwoniczu-Zdroju, Rymanowie-Zdroju oraz Krośnie. Najniżej udział społeczności lokalnej w życiu ekomuzeum oceniono w Ekomuzeum *Hole*. Jak stwierdza R. Glapiak, bardzo trudno było przekonać mieszkańców Dźwiniacza Dolnego i okolic do aktywności w zakresie podejmowanych inicjatyw i identyfikowania się z realizowaną inicjatywą. Dopiero konkretne korzyści finansowe, jakie można było uzyskać z prowadzonej działalności, głównie agroturystycznej i warsztatowej, przełamały niechęć niektórych osób. We wszystkich ekomuzeach w pierwszym obszarze najsłabiej oceniono udział wolontariuszy w prowa-

dzonych działaniach. Pomimo licznie organizowanych szkoleń oraz kursów ich udział w funkcjonowaniu ekomuzeów jest znikomy. Niewielką grupę osób dobrowolnie i bez wynagrodzenia współpracujących z omawianymi placówkami stanowią uczniowie szkół średnich czy przedstawicielki kół gospodyń wiejskich (głównie w Ekomuzeum *Beskidzkie Wędrowanie*).

Działania menedżerów badanych ekomuzeów spowodowały, że większość mieszkańców ma pozytywny stosunek do promowanej marki. Mieszkańcy ci biorą aktywny udział w imprezach organizowanych na terenie ekomuzeów, prelekcjach czy pokazach. Niestety, pojawiają się i takie osoby, dla których prowadzona działalność jest zbędna, nieprzynosząca oczekiwanych korzyści materialnych. Zazwyczaj są to ludzie niemający własnych pomysłów, nieangażujący się w życie społeczne.

Obszar drugi kwestionariusza, dotyczący planu strategicznego, zarządzania i procesów decyzyjnych w badanych ekomuzeach, został oceniony najniżej. Ekomuzeum *Beskidzkie Wędrowanie* uzyskało 24 punkty (54,4%), a Ekomuzeum *Hole* 20 punktów (45,5%) (tab. 4). W zastosowanym kwestionariuszu MACDAB uzyskano odpowiedzi na temat istnienia statutu, zdolności do współpracy z innymi instytucjami oraz sposobu prowadzenia badań naukowych.

Tab. 4. Ocena planu strategicznego, zarządzania i procesów decyzyjnych

Tab. 4. Evaluation of the strategic plan, management and decision-making processes

Ekomuzea <i>Ecomuseums</i>	<i>Trzy Kultury</i> <i>Three Cultures</i>	<i>Hole</i> <i>Hole</i>	<i>Beskidzkie Wędrowanie</i> <i>Hiking in the Beskids</i>
Liczba punktów	22	20	24
Maksymalna liczba punktów	44	44	44
Udział %	50	45,5	54,5

Źródło: Opracowanie własne

Source: Own elaboration

Niestety, żadne z badanych ekomuzeów nie ma formalnego statutu ani określonej strategii działania. Brak zatem holistycznego podejścia do prezentowania, interpretacji walorów poszczególnych obszarów, koncepcji promocji ekomuzeum jako produktu turystycznego, który traktowany jako całość przyciągałby turystów i stanowiłby źródło dochodów. Zaniechanie takich działań doprowadziło do tego, że każdy z gospodarzy zarządza niejako swoim punktem. Jedynie Ekomuzeum *Beskidzkie Wędrowanie* posiada regulamin określający zasady funkcjonowania punktów na trasie ekomuzealnej. Nie określa on jednak wizji funkcjonowania ekomuzeum, metod aktywizacji ludności czy sposobów radzenia sobie z pojawiającymi się kłopotami, zwłaszcza dotyczącymi spraw finansowych.

W żadnych dokumentach odnoszących się do funkcjonowania ekomuzeów nie wskazano na konieczność prowadzenia dokumentacji na temat dawnych i obecnych warunków życia na wsi. O wydarzeniach odbywających się na terenie ekomuzeum, zmianach, jakie one za sobą niosą, można jedynie w sposób fragmentaryczny dowiedzieć się ze strony internetowej Ekomuzeum *Beskidzkie Wędrowanie*. Ekomuzea nie mają określonych wskazówek dotyczących wykorzystania informacji na temat życia społeczeństwa zamieszkującego dany obszar. Wyjątek stanowi zagroda etnograficzna w Rogach, jeden z punktów trasy ekomuzealnej *Beskidzkie Wędrowanie*. J. Gołąbek, opiekunka zagrody, prezentuje w niej dawne wyposażenie domów oraz sprzęty używane w gospodarstwie. W dawnej kuźni organizowane są pokazy kucia podków, można zwiedzić młyn. Są tu także lekcje na temat dawnych zwyczajów, obrzędów czy świąt.

Osoby odpowiedzialne za funkcjonowanie poszczególnych ekomuzeów nie spotykają się regularnie z ekomuzealnikami. Spotkania takie były często organizowane w fazie tworzenia ekomuzeów, natomiast obecnie mają charakter sporadyczny i związane są m.in. z ustalaniem kalendarza imprez.

Na pytanie o współpracę z innymi ekomuzeami jedynie R. Glapiak z Ekomuzeum *Hole* odpowiedział, że stara się utrzymać kontakty z innymi jednostkami tego typu na terenie kraju. Zarządcy pozostałych placówek nie widzą potrzeby i nie deklarują chęci współpracy. W fazie tworzenia koncepcji ekomuzeów były organizowane wizyty studyjne krajowe i zagraniczne, ale w chwili obecnej działania te zostały zaniechane.

Bardzo ważny, z punktu widzenia dalszej działalności, jest problem związany z brakiem działań zmierzających do usamodzielnienia ekomuzeów w kategoriach finansowych. Analizowane obiekty powstały i były współfinansowane z funduszy Unii Europejskiej i innych źródeł zewnętrznych. Obecnie, jedynie pojedynczy gospodarze starają się uzyskać dofinansowanie z różnorodnych projektów. Wielu zarządców punktów, ze względu na brak wystarczających funduszy, prowadzi

Tab. 5. Ocena zarządzania lokalnym dziedzictwem
Tab. 5 Evaluation of the local heritage management

Ekomuzea <i>Ecomuseums</i>	Trzy Kulture <i>Three Cultures</i>	<i>Hole</i> <i>Hole</i>	<i>Beskidzkie Wędrowanie</i> <i>Hiking in the Beskids</i>
Liczba punktów	43	38	37
Maksymalna liczba punktów	52	52	52
Udział %	82,7	73,1	71,2

Źródło: Opracowanie własne
Source: Own elaboration

działalność w ograniczonym zakresie, co nie sprzyja dalszemu rozwojowi ekomuzeum, traktowanemu jako jeden spójny produkt turystyczny.

Zarządzanie lokalnym dziedzictwem to trzeci, ostatni obszar oceniany w kwestionariuszu MACDAB. Zawiera 13 pytań diagnozujących problemy związane z prowadzonymi badaniami, upowszechnianiem wiedzy oraz monitoringiem jakości świadczonych usług. Uzyskane wyniki zawierały się w przedziale 38–39 punktów, co stanowiło odpowiednio 73–75% (tab. 5).

Wszystkie badane ekomuzea obejmowały zdefiniowany obszar posiadający wspólną przeszłość historyczną czy kulturową (*Trzy Kultury i Hole*) lub wyznaczony granicami administracyjnymi poszczególnych gmin wchodzących w skład LGD Dorzecze Wisłoka i LGD Kraina Nafty (*Beskidzkie Wędrowanie*). Starano się, aby granice ekomuzeów zostały określone z uwzględnieniem zasobów terytorialnych. Dla wszystkich zarządców głównym celem podjętej inicjatywy było utrzymanie żywej pamięci o historii, kulturze i przyrodzie „małych ojczyzn”.

Na etapie tworzenia ekomuzeów dokonano inwentaryzacji zasobów, które są znane lokalnej społeczności. Mieszkańcy są także w stanie intuicyjnie określić wartość każdego z nich. Nie przeprowadzono natomiast pogłębionych badań dotyczących możliwości wykorzystania walorów w przyszłości. Dla ułatwienia funkcjonowania ekomuzeów nie zostały wykorzystane także wyniki analiz prowadzonych przez publiczne organy administracji ani inne jednostki działające na badanych obszarach. W Ekomuzeum *Beskidzkie Wędrowanie* wskazano na słabe kontakty z organizacjami i stowarzyszeniami zajmującymi się dziedzictwem kulturowym i przyrodniczym, m.in. przewodnikami PTTK.

Pomocą w zrozumieniu i docenieniu lokalnego dziedzictwa służą warsztaty oraz spotkania. W tym celu wykorzystuje się także informatory i broszury, do których mają dostęp zarówno turyści, jak i społeczność lokalna. W każdym z analizowanych ekomuzeów można zauważyć słabe zainteresowanie osób dorosłych ofertą warsztatową. Z takiej propozycji poznawania regionu korzystają przede wszystkim dzieci ze szkół podstawowych.

Z punktu widzenia zarządzania ekomuzeami dużą wadą jest brak wypracowanego i stosowanego systemu oceniania i monitorowania świadczonych usług. Nie prowadzi się także monitorowania liczby turystów korzystających z oferty ekomuzeów, satysfakcji odwiedzających czy ich oczekiwań wobec placówek. Jedynie zarządcy pojedynczych punktów są w stanie w sposób szacunkowy określić liczbę turystów korzystających z ich usług.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Otrzymane wyniki wskazują, że według przyjętych kryteriów wszystkie z analizowanych ekomuzeów wykazują trudności w przyjmowaniu zasad „wzorcowego ekomuzeum”.

Szczególnie istotnym problemem badanych ekomuzeów jest brak planu strategicznego oraz spójnej koncepcji rozwoju, w której znalazłyby się jasno określone cele i zadania związane z ich prowadzeniem. W dokumencie takim powinny znaleźć się także informacje dotyczące sposobu finansowania działalności, możliwości pozyskiwania dodatkowych środków finansowych oraz obowiązków i korzyści, jakie mogą uzyskać osoby angażujące się w funkcjonowanie ekomuzeów.

Na podstawie przeprowadzonych badań okazało się, że żadna z analizowanych placówek nie prowadzi systemu oceny świadczonych usług ani monitoringu liczby turystów korzystających z jej oferty. Prowadzenie takich działań pozwoliłoby zdiagnozować i ewentualnie poprawić oraz usprawnić funkcjonowanie zarówno poszczególnych punktów, jak i całego systemu ekomuzeum.

W celu poprawy działalności ekomuzea powinny w szerszym zakresie współpracować ze sobą i innymi podobnymi ośrodkami w kraju i za granicą. Współpraca umożliwiłaby wymianę doświadczeń, realizację postawionych celów czy wspólne prowadzenie działań promocyjnych, bowiem obecne działania marketingowe są niewystarczające. Dobrym rozwiązaniem byłoby m.in. założenie wspólnej strony internetowej (np. wzorowanej na stronie Ekomuzeum *Beskidzkie Wędrowanie*) czy wydawanie wspólnych materiałów reklamowych popularyzujących markę „ekomuzea podkarpackie”. Konieczna wydaje się także współpraca ze stowarzyszeniami, przewodnikami czy szkołami, gdyż ekomuzea są źródłem wielu informacji i ze względu na swoją specyfikę umożliwiają realizację różnorodnych treści będących przedmiotem nauczania na różnym etapie edukacji.

SUMMARY

The article introduces the principles of ecomuseum operating in the geographical space of the selected European regions. It presents the development of ecomuseums in Poland, especially in the Bieszczady and Beskid Niski Mountains. The following ecomuseums: *Trzy Kultury* – Three Cultures, *Hole* (in the Bieszczady Mountains) and *Beskidzkie Wędrowanie* – Hiking in the Beskids (in the Beskid Niski Mountains) have been selected for the purpose of analysis and evaluation of ecomuseum operating activities. The applied research method was MACDAB method which allowed for the identification of problems related to the ecomuseums' operations and for indicating what would improve the quality of ecomuseums as a single, coherent tourism product.

The results show that all of the analysed ecomuseums have difficulties in adopting the principles of “standard ecomuseum”.

In order to improve their operating activities the ecomuseums should develop a closer cooperation between one another and other similar centers in Poland and abroad. What is more, it is advisable to carry out more effective promotional and marketing activities like launching a common website, issuing joint promotional and advertising materials and developing partnerships with schools or entities involved in the organization of tour packages.

LITERATURA

- Bigell W., 2012: *Ecomuseums and the new commons*, [w:] S. Lira, R. Amoeda, C. Pinheiro, P. Davis, M. Steffano, G. Corsane (red.), *Proceedings of the 1st International Conference on Ecomuseums, Community Museums and Living Communities*, Green Lines Institute, Portugalia.
- Borelli N. i in., 2008: *Valutare un ecomuseo: come e perche. Il metodo MACDAB*, Ires, Torino.
- Boylan P., 1992: *Ecomuseums and the new museology – some definitions*, *Museums Journal*, 92, 4.
- Buczek-Kowalik M., Mitura T., Klamar R., 2013: *Ekomuzea – nowy produkt turystyczny na przykładzie ekomuzeum Hole*, *Annales UMCS*, sec. B, LXVIII, 1.
- Corsane G., Davis P. i in., 2007a: *Ecomuseums performance in Piemonte and Liguria, Italy*, *International Journal of Heritage Studies*, 13, 3.
- Corsane G., Davis P. i in., 2007b: *Ecomuseum evaluation: experience in Piemonte and Liguria, Italy*, *International Journal of Heritage Studies*, 13, 2.
- Davis P., 2005: *Places, cultural touchstones and the ecomuseums*, [w:] G. Corsane (red.), *Heritage, Museums and Galleries. An Introductory Reader*, Routledge.
- Davis P., 2011: *Ecomuseums. A Sense of Place*, 2nd ed., Continuum, London.
- Doliwa J., 2009: *Lutowiska*, Bieszczady 11, Wyd. Berdo, Sosnowiec.
- Harmin O., Hulander M., 1995: *The Ecomuseum Bergslagen*, Falun.
- Kawęcka D., 2012: *The development of ecomuseums in Poland. The Eastern European takes on the concept*, [w:] S. Lira, R. Amoeda, C. Pinheiro, P. Davis, M. Steffano, G. Corsane (red.), *Proceedings of the 1st International Conference on Ecomuseums, Community Museums and Living Communities*, Green Lines Institute, Portugalia.
- Kruszewska M., Nowacki M., 2015: *Wykorzystanie metody MACDAB w ocenie ekomuzeum „Wrzowska Kraina”*, www.turystykakulturowa.org, nr 1.
- Mitura T., Buczek-Kowalik M., 2012: *Ekomuzea w Polsce – przykład nowej muzeologii i promocji dziedzictwa lokalnego*, *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Presoviensis, Prirodnevedy, LIV, Folia Geographica 20*, Vydavatel'stvo Presovskej university.
- Mitura T., Buczek-Kowalik M., 2013: *Sacrum w ofercie ekomuzeum Trzy Kultury w Bieszczadach*, *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, 19.
- Museums of the World, 2005, *ICOM News*, 3.
- Rivard R., 1988: *Museums and ecomuseums – questions and answers*, [w:] J. A. Gjestrum, M. Maure (red.), *Okomuseumsboka – identitet, okologi, deltakelse*, ICOM, Tromsø, Norway.

Źródła internetowe

- <http://dbpedia.org/page/Ecomuseum> [dostęp 2.09.2016].
- <http://dorzeczewisloka.pl/zrealizowane/ekomuzeum-beskidu-niskiego> [dostęp: 10.09.2016].
- <http://lutowiska.pl/ekomuzeum-trzy-kultury> [dostęp 3.09.2016].
- <http://www.beskidzkiewedrowanie.pl> [dostęp 10.09.2016].
- <http://www.ekomuza.eko.org.pl/index.php/pl/article/Ekomuza%20dolnoslaskie> [dostęp 12.09.2016].
- <http://www.lgdodra.pl/ekomuza> [dostęp 8.09.2016].
- <http://www.zagroda-edukacyjna.pl> [dostęp 16.09.2016].